

DANUTA PIWOWARSKA

Kraków

MOTYWY BIBLIJNE W LIRYCE AFANASIIA FETA

Oddziaływanie Biblii na literaturę i sztukę jest zjawiskiem tak wyjątkowym, że nie można dlań znaleźć żadnej analogii w dziejach naszej kultury¹. Dla świata chrześcijańskiego Biblia to nade wszystko Księga święta, ujawniająca najgłębsze prawdy o świecie i człowieku, to fundament wiary i etyki. W dziejach myśli i sztuki europejskiej Biblia odegrała – i odgrywa nadal – wybitną rolę kulturotwórczą, obejmując swym zasięgiem również literaturę piękną. Biblia jest stale obecna w literaturze europejskiej, stając się niewyczerpanym źródłem inspiracji dla pisarzy i poetów, wnosząc do ich twórczości ogromne bogactwo wątków i motywów, a przede wszystkim – zmieniając koncepcję człowieka, którego los jawi się w innej perspektywie.

Również w dziejach rosyjskiej kultury chrześcijańskiej Pismo św. odgrywa rolę szczególną. Jak stwierdza R. Łużny:

Obecna w tej kulturze od samego początku, od chrztu Rusi sprzed lat tysiąca, funkcjonująca tam nie tylko jako natchniona Księga Słowa Bożego, ale pierwszy i podstawowy tekst literacki, stała się dziełem modelowym i pierwowzorem całego piśmiennictwa staroruskiego, weszła przez swą aforystykę na trwałe do języka potocznego i literackiego, kształtowała średniowieczną historiografię, „przyrodoznawstwo” i „geografię”. Jej księgi poetyckie, zwłaszcza Psalterz, stały się nie tylko częścią organiczną liturgii oraz form pobożności indywidualnej i zbiorowej, wspólnotowej, ale także źródłem natchnienia i wzorem dla poetów [...] Zaznaczyła mocno – zwłaszcza jako Nowy Testament – swą obecność w twórczości największych mistrzów słowa rosyjskiego [...] F. Dostojewskiego oraz L. Tołstoja².

Rosyjscy poeci XIX-wieczni, zwłaszcza epoki romantyzmu, często sięgali do Biblii, czerpiąc z niej idee, wątki tematyczne i sposób obrazowania, zapożyczając styl. Motywy biblijne pojawiają się w twórczości W. Żukowskiego i F. Glinki,

¹ Z. K u b i a k. *Poezja Biblii*. „Znak” 1960 nr 68-69 s. 182.

² R. Ł u ż n y. *Biblia w kręgu zainteresowań współczesnych pisarzy rosyjskich*. W: *Biblia a literatura*. Lublin 1986 s. 422.

A. Puszkina i M. Lermontowa, E. Baratyńskiego i F. Tiutczewa. Inspiracje biblijne odnajdujemy też w poezji Afanasija Feta – wybitnego liryka rosyjskiego 2. poł. XIX w., uznawanego za czołowego przedstawiciela nurtu „sztuki czystej”. Określenie genezy i funkcji motywów biblijnych w jego twórczości stanowi przedmiot niniejszego artykułu.

Relacja: Biblia a literatura jest wykładnikiem bardziej rozległych powiązań literatury z religią. Związki te można rozpatrywać – według propozycji metodologicznej K. Dybciaka³ – na dwóch płaszczyznach: socjalnej (aspekt genetyczno-funkcjonalny) oraz strukturalnej (obecność w tekście, obojętnie na jakim poziomie, elementów struktury odnoszących się do sfery religii). Elementy religijne mogą występować na każdym poziomie organizacji utworu literackiego; będą więc nimi zarówno słowa, związane w sposób szczególny z *sacrum*, jak i cytaty z ksiąg świętych czy przejęte z nich formy stylistyczne. Koneksje religijne ujawniać się też mogą na poziomie większych całości znaczeniowych, obejmując pole tematyczne utworu, do którego – według terminologii tradycyjnej poetyki – zaliczyć można tematy, motywy, wątki i fabułę⁴. Wreszcie religia może stanowić ważny czynnik zawartości ideowej dzieła, jego nadrzędnego sensu zbliżonego do lub zgodnego ze światopoglądem religijnym.

Badanie inspiracji religijnej w literaturze winno obejmować dwie fazy: rozpoznanie cech zewnętrznych, wskazujących na powinowactwa obu dziedzin (interpretacja „religiologiczna”) i interpretację wewnętrznych znaczeń tworzących sens dzieła (interpretacja „semiologiczna”). Uczyniwszy przedmiotem opisu i analizy zjawisko poetycko-religijne, które możemy nazwać „motywika biblijna w poezji Feta”, musimy uwzględnić oba aspekty tego zjawiska i odwołać się zarówno do pojęć teoretycznoliterackich, jak i do pojęć religijno-teologicznych. Uzasadnione wydaje się tu połączenie podejścia socjalno-genetycznego ze strukturalno-semantycznym. Najpierw wypadnie więc przybliżyć sylwetkę Feta jako człowieka określonej epoki, scharakteryzować jego światopogląd i stosunek do religii. Przedmiotem dalszych dociekań stanie się liryka Feta, a celem – wykrycie motywów biblijnych, na których zostały zbudowane obrazy poetyckie, oraz dotarcie do ich znaczeń i funkcji w utworze.

A. Fet żył i tworzył w czasach gwałtownych przeobrażeń społeczno-politycznych i ideowych w życiu Rosji, kiedy dawne formy, a wraz z nimi i modele etyczno-obyczajowe, ulegały rozpadowi. Na ich miejsce pojawiały się nowe wzorce, z trudem torujące sobie drogę poprzez tradycyjne pojęcia i nawyki. Chaos życia polityczno-społecznego, brak jednolitej ideologii oddziaływały też na literaturę tych czasów i w określonej mierze warunkowały postawy twórców.

³ K. Dybciak. *Literatura wobec religii – izolacja czy przenikanie?* „Znak” 1977 nr 281-282 s. 1364.

⁴ S. Sawicki. *Religia a literatura*. W: t e n ż e. *Z pogranicza literatury i religii*. Lublin 1978 s. 13.

Feta można uznać za typowy „produkt epoki” ze wszystkimi jej sprzecznościami i niekonsekwencjami. W młodości liberał, w wieku dojrzałym zajmuje w życiu społecznym pozycje zachowawcze, broniąc układów feudalnych i negocjując formy kapitalistyczne. Światopogląd Feta charakteryzuje się też wieloma wewnętrznymi sprzecznościami: zwolennik idealistycznej filozofii Schellinga, a potem fanatyczny wręcz wyznawca schopenhaueryzmu – deklaruje się jako ateista z przekonania. Odrzuca wiarę w Boga i nieśmiertelność duszy, ale przez całe swe życie regularnie uczestniczy w nabożeństwach prawosławnych. O sceptycyzmie religijnym Feta pisze we Wspomnieniach syn L. Tołstoja, Sergiusz:

[Fet] i ojciec różnili się bardzo. W przeciwieństwie do ojca Fet był wyrachowany i niereligijny, sceptyk i poganin. Nie odnosił się wrogo do religii. Ona po prostu nie istniała dla niego⁵.

A sam Tołstoj, w związku z opublikowaniem wiersza Feta *Nigdy* – w którym autor kreuje katastroficzną wizję zmartwychwstania na opustoszałej, bezładnej ziemi – wyrażał szczere ubolewanie i żal z powodu obojętności religijnej przyjaciela:

Daj Boże panu zdrowie, spokój duszy i to, aby uznał pan konieczność więzi z Bogiem, której brak tak zdecydowanie pan neguje w tym wierszu⁶.

W odpowiedzi Fet usprawiedliwia się przed autorem *Anny Kareniny*, ironizując:

Wskreszenie z martwych nie ja wymyśliłem. W dolinie Jozafata polecono nam się zjawić „w całości”, jak żyłem w Worobiewce. Dlatego też wilk przynosi w pysku moją nogę. A nuż rozkażą powstać Szenszynowi do powtórki⁷.

O ateizmie Feta pisze również B. Sadowski⁸, relacjonując ostatnie chwile jego życia. Przed śmiercią, gdy lekarz zwrócił uwagę na ciężki stan chorego i konieczność przyjęcia sakramentów św., żona Feta odpowiedziała, że Afanasij Afanasijewicz nie uznaje żadnych obrzędów i że ten grzech ona bierze na siebie. Pogrzeb Feta był jednakże chrześcijański w obrządku prawosławnym, a nabożeństwa żałobne odprawiono nawet w kilku cerkwiach moskiewskich. Znamienne, iż poza Sadowskim pozostali przedstawiciele krytyki XIX-wiecznej albo nie zajmowali się sprawą wiary Feta, albo uznawali go za poetę religinego (D. Dar-

⁵ С. Толстой. Очерки былого. Тула 1975 s. 320. Zamieszczone w pracy przekłady tekstów rosyjskich na język polski są mojego autorstwa – D. P.

⁶ А. Фет. Мои воспоминания. Т. 2. Москва 1890 s. 363.

⁷ Сут. wg: т е п ъ е. Полное собрание стихотворений. Ленинград 1959 s. 722.

⁸ Б. Садовский. А. А. Фет. W: т е п ъ е. Ледоход. Статьи и заметки. Петроград 1916 s. 80-81.

ski⁹, E. Archipow¹⁰). Badacze współcześni (B. Buchsztab¹¹, D. Błagoj¹², N. Skatow¹³) zgodnie wypowiadają sąd o ateizmie Feta.

Sam Fet nigdy nie występował oficjalnie z krytyką religii, choć pewne nuty sceptycyzmu w stosunku do prawosławia przewijają się w jego korespondencji z Tolstojem¹⁴. W innym miejscu¹⁵ wskazywał na trzy drogi wiodące ku odpowiedzi na podstawowe pytania egzystencjalne: religię, sztukę i naukę, z których pierwszą zdecydowanie odrzucił.

Fet wychowywał się w atmosferze głęboko religijnej, w rodzinie ziemiańskiej, w której ogromny nacisk kładziono na sprawy religii: nabożeństwa, modlitwy, naukę katechizmu. Początkową edukację religijną otrzymywał od matki – Niemki z pochodzenia, luteranki, która wstępując w związek małżeński z Rosjaninem, przyjęła prawosławie. Wychowanie religijne Afanasija poszerzali sprowadzani przez ojca seminarzyści, a pogłębił je Fet w czasie swego pobytu w niemieckim pensjonacie w Wierro (Inflanty). Ponieważ Fet był jedynym Rosjaninem (i prawosławnym) w tej szkole, toteż musiał uczestniczyć w luterskich modlitwach, nabożeństwach, śpiewach, czytaniu Biblii. Można przypuszczać, że stąd właśnie wyniósł Fet doskonałą znajomość tej świętej księgi. Ateizm Feta narodził się w czasie jego studiów w Moskwie, gdzie przebywał od 1837 r. (najpierw uczył się w pensjonacie Pogodina, później na wydziale filologicznym uniwersytetu). Demone jego młodości stał się niejaki Irinarch Wwiedzienski – sofista, sceptyk i nihilista, wydany z Akademii Duchownej. Wolnomyśliciel Fet w wieku 18 lat założył się z przyjacielem, że i za 20 lat będzie odrzucać Boga i nieśmiertelność duszy. Buchsztab pisze, że Fet wygrałby zakład, jeśliby się założył nawet na lat 50¹⁶.

Przytoczone fakty wykazują, że w planie biograficznym Fet nie był człowiekiem religijnym ani nawet zainteresowanym sprawami religijnymi. Zupełnie odmiennie rysuje się ten problem w planie artystycznym – na gruncie jego twórczości. Fet zawsze odczuwał dysproporcję między własnym życiem a twórczością. To, co rodziło się w jego duszy, nie znajdowało uzasadnienia w realnej rzeczywistości, toteż autor *Diany* oddzielał konsekwentnie sferę życia od sfery

⁹ Д. Д а р с к и й. „Радость земли”. Исследование лирики Фета. Москва 1916 s. 31.

¹⁰ Е. А р х и п о в. Лирика Фета как религия сердца. В: т е п ъ е. Миртовый венец. Москва 1915 s. 62.

¹¹ Б. Б у х ш т а б. А. А. Фет. Ленинград 1974 s. 15.

¹² Д. Б л а г о й. Мир как красота. Москва 1975 s. 38.

¹³ Н. С к а т о в. Лирика А. А. Фета. (Истоки, метод, эволюция). „Русская литература” 1972 № 4 s. 83.

¹⁴ Переписка Л. Толстого с А. Фетом. „Литературное наследство” 1938 т. 37-38.

¹⁵ Два письма о значении древних языков. „Литературная библиотека” 1867 т. 5 s. 51.

¹⁶ Б у х ш т а б, jw.

poezji, mówiąc o nieprzekraczalności granicy między człowiekiem-twórcą a tym samym człowiekiem w innych dziedzinach życia. Filozoficzne uzasadnienie tego rozdzielenia znalazł poeta w schopenhauerowskim przeciwstawieniu „człowieka geniuszu” i „człowieka praktyki”. Jako poeta swobodnie wprowadza do swej liryki motywy i obrazy biblijne, co nadaje jego wierszom określony sens. Stanowią one niewielką część dorobku poetyckiego autora *Ogni wieczornych*, ale część bardzo znaczącą. Głównym źródłem tych motywów jest Nowy Testament (Ewangelie i Apokalipsa), choć z rzadka sięga też Fet do ksiąg Starego Testamentu. Elementy biblijne pojawiają się w liryce Feta w warstwie językowo-stylistycznej utworów oraz w płaszczyźnie semantycznej (pole tematyczne), ale ślady ich oddziaływania widoczne są też poza obrębem ścisłego tekstu (tytuł, motto, zawartość ideowa).

Odmienność relacji: świat Biblii—rzeczywistość przedstawiona w liryce Feta pozwala wyodrębnić cztery grupy typologiczne¹⁷ na podstawie różnych funkcji tych utworów w odniesieniu do materiału biblijnego. Ułatwi to odczytanie wartości semantycznych wykorzystanych przez poetę motywów. Grupa I obejmuje wiersze, w których tekst Biblii przekazany jest w sposób właściwy literaturze. Są one jakby ilustracją zdarzeń z Pisma św., toteż ich funkcję nazwać można ilustrującą (*Kuszenie na górze; Abaddon*). Grupę II stanowią wiersze dające interpretację obrazów biblijnych polemiczną wobec tekstów Pisma św. (*Jawno-grzesznica; Piotr i Paweł*). Grupa III to utwory wprowadzające nowe elementy, których nie zawiera tekst Biblii. Elementy te nie przeciwstawiają się wersji biblijnej, lecz ją uzupełniają i rozwijają. Dominującą funkcją tych wierszy jest reinterpretacja Biblii („Kiedy u wrót rajy...”; „Nie przez to Pan potężny...”). Wreszcie grupę IV stanowią wiersze, w których jakąś rzeczywistość pozabiblijną interpretuje się za pomocą Pisma św.; mówimy wówczas o funkcji aplikacyjnej (*I Marca 1881 r.*).

Ilustracją Biblii jest poetycka parafraza perykopy ewangelijnej o kuszeniu Chrystusa na pustyni (Mt 4, 1-11) zatytułowana początkowo *Kuszenie na górze*. Scenę kuszenia Jezusa na pustyni ograniczył poeta do ostatniej próby szatana. Występują te same postaci – Chrystus i Szatan, a i ich dialog pokrywa się z podanym przez Biblię. Scena kończy się przepędzeniem Szatana. W Piśmie św. czytamy:

Wtedy Duch wyprowadził Jezusa na pustynię, aby był kuszony przez diabła. A gdy przepełcił czterdzieści dni i czterdzieści nocy, odczuł w końcu głód. Wtedy przystąpił do niego Kusiciel [...] Jeszcze raz wziął go diabeł na bardzo wysoką górę, pokazał mu

¹⁷ W pracy wykorzystano trafny – zdaniem autorki – model interpretacyjny zaproponowany przez Z. Adamka w odniesieniu do twórczości narracyjnej (*Polskie współczesne opowiadania o tematyce biblijnej*. „Roczniki Humanistyczne” 26:1978 z. 1 s. 101-129).

wszystkie królestwa świata oraz ich przepych i rzekł do Niego: „Dam ci to wszystko, jeśli upadniesz i oddasz mi pokłon”. Na to odrzekł mu Jezus: „Idź precz, Szatanie! Jest bowiem napisane: Panu Bogu swemu będziesz oddawać pokłon i jemu samemu służyć będziesz”. Wtedy opuścił Go diabeł, a oto Aniołowie przystąpili i usługiwali Mu (Mt 4, 1-2. 8-11)¹⁸.

Poetycka wersja wiernie odtwarza tę scenę:

«Вот здесь, у ног твоих, все царства — он сказал —
С их обаянием и славой.
Признай лишь явное, пади к моим ногам,
Сдержи на миг порыв духовный —
И эту всю красу, всю власть тебе отдам
И покорюсь в борьбе неровной».
Но он ответил: «Писанию внемли:
Пред богом господом лишь преклоняй колени!»
И сатана исчез — и ангелы пришли
В пустыне ждать его велений¹⁹.

Według egzegezy biblijnej pokusa Szatana miała na celu nakłonienie Jezusa, aby sprzeciwił się woli Ojca i wybrał życie łatwiejsze, pełne triumfu i potęgi, i taki sens daje się również odczytać z Fetowego tekstu.

Ilustracją Biblii jest też wiersz *Abaddon*, w którym sięgnął Fet do Apokalipsy św. Jana. Jest to wolny przekład, a właściwie zwięzła, syntetyczna trawestacja Ap 4, 2-8 oraz Ap 9, 1-11 — wizji proroczych Objawienia św. Jana, dotyczących losów całej ludzkości. Fet nie przekazuje wiernie wszystkich obrazów Apokalipsy, ale przetwarza je drogą syntezy najważniejszych elementów. Rezultatem tych zabiegów jest 20-wersowy wiersz, bardzo rytmiczny dzięki użyciu stopy daktylicznej i ścisłym rymom. Wiersz Feta dobrze oddaje motywy eschatologiczne i kosmiczno-profetyczny styl Apokalipsy:

Ангел, и лев, и телец, и орел —
Все шестикрылые — держат престол,
А над престолом, над тем, кто сидит,
Радуга ярким смарагдом горит.
Молнии с громом по небу летят,
И раздается из них: «Свят, свят, свят!»
(s. 131)

W Apokalipsie czytamy:

¹⁸ Wszystkie cytaty z Pisma św. przytoczono według wydania: *Pismo święte Starego i Nowego Testamentu*. [Biblia Tysiąclecia]. Poznań—Warszawa 1971.

¹⁹ А. А. Ф е т. Полное собрание стихотворений. Ленинград 1959 s. 100.

[...] a w środku tronu i dookoła tronu cztery Zwierzęta pełne oczu z przodu i z tyłu; Zwierzę pierwsze podobne do lwa, Zwierzę drugie podobne do wolu, Zwierzę trzecie mające twarz jakby ludzką i Zwierzę czwarte podobne do orla w locie (Ap 4, 6-7).

Jednakże nie wolno zapominać, że Apokalipsa to księga prorocza, w której każdy szczegół, a nawet określony ich układ, jest znaczący. W trawestacji Feta ta warstwa semantyczna zanika; wiersz jest po prostu poetycką przeróbką fragmentów Apokalipsy.

W innym swym wierszu, *Ostatnie słowo* (pierwotnie zatytułowanym *Gniew Boga – Gniew Zeusa*), zastosował poeta stylizację biblijną, naśladowując mowy proroków starotestamentowych. Poeta daje własną wersję „dnia gniewu”:

Я громом их в отчаяньи застигну,
Я молнией их пальмы сокрушу,
И месть на месть, и кровь на кровь воздвигну,
И злобою гортань их иссушу.

(s. 433)

Przykładem utworu polemicznego, dającego nową interpretację obrazów biblijnych, jest Fetowa *Jawnogrzesznicza*; ewangeliczny wątek potraktował poeta dość swobodnie. Sytuacja wyjściowa jest w wierszu taka sama, jak w historii biblijnej (J 8, 3-11):

Mówili to, wystawiając go na próbę, aby mieli o co Go oskarżyć. Lecz Jezus nachyliwszy się pisał palcem po ziemi.

U Feta:

Но Он на крик не отвечал,
Вопрос лукавый проникая,
И на песке, главу склоняя,
Перстом задумчиво писал.

(s. 420)

Dalszy rozwój wątku jest dopowiedzeniem Ewangelii, uzupełnieniem jej o naturalistyczne rysy portretu pięknej cudzołożnicy. Zakończenie-pointa jest dość zaskakującą modyfikacją wersji ewangelicznej, to już polemika z biblijnym sensem:

И повял Он, как ей сродно,
Как увлекательно паденье:
Так юной пальме наслажденье
И смерть – дыхание одно.

W wyjaśnieniu źródeł tych przekształceń, wiodących ku innym znaczeniom niż sens wypływający z historii ewangelicznej o cudzołożnicy (problem przebaczenia,

pokuty, prawo człowieka do osądu innych), pomoc może list W. Botkina do A. Krajewskiego z 11 marca 1843 r. Przesyłając w załączeniu kopię *Jawno-grzesznicy*, Botkin wyjaśnia: „Fet napisał wiersz o znanej nam obu Jawno-grzesznicy, za którą co dzień ślę Panu podziękowania. Ale wiersz niezbyt udany. Oto on”²⁰.

Częściej od polemiki w odniesieniu do motywów biblijnych dokonuje Fet ich reinterpretacji, jak np. w wierszach „Nie przez to jest Pan potężny, nieprzenikniony” czy „Kiedy u wrót raju”. Oba wiersze rozwijają wątki starotestamentowe. W pierwszym poetycki opis stworzenia świata nawiązuje do Księgi Rodzaju. Negatywne porównanie pierwszej strofy:

Не тем, господь, могуч, непостижим
Ты пред моим мятущимся сознанием,
Что в звездный день твой светлый серафим
Громадный шар зажег над мирозданьем.

(s. 105)

wykorzystuje Fet, aby ukazać siłę i moc poetyckiego natchnienia, tego „boskiego ognia”, który nosi w sobie artysta.

Wiersz „Kiedy u wrót raju” jest aluzją do innego wątku genezyjskiego – wygnania z raju. Tematem wiersza jest wypędzenie Adama z raju i konsekwencje jego grzechu dla ludzkości. Wysłuchawszy błagalnych próśb opuszczonych grzeszników, Stwórca zesłał im do opieki niebieskie straże – Aniołów. Poeta uzupełnia tu wersję biblijną; wyraża przekonanie, że i skrzydlaci opiekunowie ludzi obdarzeni są niejednakową mocą, co jest źródłem nierówności ludzkich losów. Obraz swojego Anioła-Stróża rysuje poeta w wierszu *Mój Anioł*, ukazując go w jasnych, radosnych barwach poprzez pryzmat relikwów dziecięco-naiwnych odczuć:

Когда, играя
Златыми плодами
Под вечною райскою пальмою,
Он указал мне
На мать-деву
Страдальца Голгофы – и подле
Двенадцать престолов во славе.
Он тот же, все тот же –
Кудрявый, с улыбкой,
В одежде блистательно-белой.

(s. 433)

²⁰ Przekład według: tamże s. 795.

Najlichnieszą grupę utworów Feta wykorzystujących motywy biblijne stanowią wiersze aplikujące te motywy. Tak np. potraktowany jest materiał biblijny w wierszu *1 marca 1881 r.* Wiersz powstał pod wrażeniem zabójstwa cara Aleksandra II. Fet jako zwolennik monarchii i lojalny poddany cara był wstrząśnięty krwawym zamachem, co wyraził w jaskrawej metaforyce wiersza, sięgając po motyw pasyjny. Być może w świadomości Feta funkcjonował jeszcze znamieny dla mentalności rosyjskiej mit cara (dziedzictwo bizantyńskiej proskynezy). Jak stwierdza R. Przybylski, „ideologiczne myślenie Rosjan było przeniknięte mitem cara”²¹.

W wierszu Feta męczeństwo i śmierć monarchy porównane są do męki Chrystusa, a rewolucjoniści – zamachowcy – do Judasza (jako ci, którzy wydali swego prawowitego ojca – cara).

Голгофе предал Иуда
Окровавленного Христа.
(s. 364)

Śmierć cara zyskuje w interpretacji Feta atrybut boskiego męczeństwa:

Он крест и свой венец терновый
Земному передал царю.

Wiersz został napisany w związku z decyzją budowy cerkwi „Zmartwychwstania na krwi” na miejscu śmiertelnego zranienia Aleksandra II. Jest to więc wiersz okolicznościowy, okazjonalny; sytuacje i postaci ewangeliczne stają się tu alegorią tragicznych – w odczuciu Feta – wydarzeń historycznych.

W omawianych dotąd wierszach motywika biblijna występowała w formie samodzielnych całości tematycznych. Pełni ona również w liryce Feta rolę inną: służebną jako tworzywo metaforyczne. Jest spora grupa wierszy Feta bynajmniej nie o tematyce religijnej, w których elementy biblijne pojawiają się na terenie metaforyki jako motywy wtórne (aluzja, porównanie, stylizacja), modelujące inne, sprzęgnięte z nimi znaczenia. W określonym sensie wiersze te są również aplikacją Biblii. I tak np. aluzja biblijna do obrazu raju pełni funkcje modelujące zasadnicze treści wiersza, jakimi są:
– zachwyty nad urokami nocy („Na stogu siana”)

И я, как первый житель рая,
Один в лицо увидел ночь.
(s. 213)

– czy tęsknota za utraconym szczęściem („Znów na duszy”)

²¹ *Stawrogin*. „Teksty” 1972 nr 4 s. 12.

И вновь маню высокий идеал,
 И снова жизнь мне грезится иная:
 Так грешник-праотец, проснувшись, искал
 Знакомых благ утраченного рая!
 (Тоска по невозвратном s. 388)

Powrót do wzniosłych ideałów młodości zestawiony jest z obrazem syna marnotrawnego (*W sadzie*), a radość z ponownego spotkania z ukochaną – z radością Żydów po przybyciu z niewoli egipskiej do Palestyny, Ziemi Obiecanej. Piękno gór, ich wzniosła majestatyczność i malowniczość, jest dla poety świadectwem potęgi Stwórcy i nasuwa skojarzenie z biblijnym objawieniem się Boga Mojżeszowi na górach Horeb i Synaj (*Góry*).

Przykłady takiego wykorzystania motywiki biblijnej przez Feta można by mnożyć, jednakże nie one stanowią o istocie Fetowej interpretacji Biblii. Kierunek tej interpretacji wyznacza konstrukcja podmiotu lirycznego. Jest cechą charakterystyczną, że wszystkie wiersze będące ilustracją Biblii, a także znaczna część utworów przetwarzających motywy biblijne pomijają niemal całkowicie obraz autora rozumiany jako „osobisty” podmiot twórczy²², a podmiot mówiący odsuwają w cień. Istnieją jednak Fetowe liryki religijne, w których emocjonalne zaangażowanie podmiotu wyrażone jest bezpośrednio i tworzy naszą wiedzę o poecie. Jest to wiedza o poecie-twórcy, a nie o człowieku-Fecie. Fet utrzymywał, iż artysta ukazuje w swym dziele to, co przeżył jako poeta w momencie aktu twórczego, a nie jako człowiek w życiu. Pomni tych ostrzeżeń o konieczności rozgraniczenia sfery życia i sfery poezji skoncentrujemy się na obrazie poety-podmiocie twórczości. Te relacje trafnie ujmuje S. Dąbrowski pisząc: „Poeta-człowiek tworzy poezję i mówi przez nią, ale i poezja tworzy sobie tego, kto ją mówi i ona mówi – przezeń. Poezja wymawia własny podmiot mówiący”²³.

Kiedy Fet mówi w swych wierszach o poezji, z reguły ucieka się do sztafażu religijno-kulturowych obrazów i metafor. W jej progi („чертоги”), w których uskrzydla się („окрыляется”) duch poety, wstępuje on „молитвенно, как в храм”; siebie nazywa „божественным пустынным” lub „верховным жрецом культа красоты”, a twórczość określa jako służbę świątyni („святыне”), upodobniając swe wiersze do „священной хоругви крестного хода”, którą wznosi nad tłumem. Są to jednakże atrybuty zewnętrzne kultu, które nie wskazują na przeżycie religijne. Pojawia się ono w wierszach-modlitwach Feta, w których podmiot liryczny wyraża głębię uczuć religijnych, jak choćby w parafrazie Modlitwy Pańskiej:

²² Por. S. S a w i c k i. *Między autorem a podmiotem mówiącym*. „Pamiętnik Literacki” 1977 z. 2 s. 125.

²³ *Uwagi przygotowawcze do tematu: Funkcja podmiotowa motywiki religijnej w poezji Tadeusza Nowaka*. W: *Sacrum w literaturze*. Lublin 1983 s. 111.

Всеобщий наш отец, который в небесах,
 Да свято имя мы твоё блюдем в сердцах,
 Да придет царствие твоё, да будет воля
 Твоя, как в небесах, так и в земной юдоли.

(s. 498)

Również wiersze maryjne *Władczyni Syjonu* i *Ave Maria* przepojone są duchem religijnym – to poetyckie modlitwy do Matki Boskiej – pośredniczki łask, Królowej Nieba i Ziemi:

Владычица Сиона, пред тобою
 Во мгле моя лампада зажжена.
 Все спит кругом. – душа моя полна
 Молитвою и сладкой тишиною.

(s. 248)

W innych wierszach maryjnych (*Madonna; Do Madonny Sykstyńskiej*) przeżycie estetyczne – zachwyt nad pięknem Rafaelowej Madonny – łączy się z ukazaniem konwencjonalnie przeżyciem religijnym. Rafael Santi, mistrz włoskiego Renesansu, malarz pogodnych Madonn i piewca radości życia, był artystą, którego twórczość poznał Fet już w dzieciństwie. Jak wspomina w swych memuarach, pierwszą modlitwą, jakiej nauczyła go matka, była modlitwa do Matki Boskiej, której wizerunek – kopia obrazu Rafaela – zachwycał chłopca swym pięknem:

Nie mniej zachwyty wzbudzało we mnie malarstwo, którego najwyższym wzorem była dla mnie istotnie przepiękna olejna kopia Świętej Rodziny, przedstawiająca Matkę Bożą w fotelu, z dzieciątkiem na ręku, z dzieciątkiem Janem Chrzcicielem z lewej i św. Józefem z prawej strony. Matka wyjaśniła mi, że to dzieło wielkiego artysty Rafaela i nauczyła mnie modlić się do tego obrazu. Ileż to razy wydawało mi się, że Matka Boża takim samym ciepłym wzrokiem spogląda na mnie, jak i na swoje boskie dziecię, i że wzruszenia zalewałem się łzami²⁴.

Konkretyzacje motywu maryjnego w liryce Feta bliskie są typowi sentymentalnemu, ukazując czułość, dobroć i tkliwość uczuć religijnych. Na Maryję spogląda poeta poprzez metaforę Matki, ideału piękności, wspomóżycielki wierzących. Ten dziecięco-naiwny typ postawy religijnej pojawia się też w wielu konwencjonalnych lirykach Feta, mających charakter wierszy okolicznościowych (paschalne, bożonarodzeniowe, albumowe). Głębsze tony religijności, silniejsze akordy brzmią w Fetowej liryce przyrody, w której panteistyczne uwielbienie natury łączy poeta z uznaniem wszechpotęgi i dobroci Stwórcy. Jak stwierdza badacz, liryka religijna to dialog z *sacrum*, pomost do nawiązania kontaktu z Bogiem, nawet wtedy, gdy mówi o Nim, a nie do Niego²⁵. Poezja Feta mówi

²⁴ А. А. Ф е т. Воспоминания. Москва 1983 s. 43.

²⁵ Por. E. Ehrlich. *O liryce biblijnej*. „Znak” 1977 nr 274 s. 371.

nam wiele o Bogu. Kreowany przez autora podmiot jawi się nam w szczerym uwielbieniu dla Stwórcy, w modlitewnych aktach hołdu i miłości. Czy jednak te fakty mogą świadczyć o religijności Feta? Dlaczego Fet-ateista pisał wiersze religijne?

Konkretny fakt literacki, jakim jest wykorzystywanie motywiki biblijnej w twórczości, nie musi wskazywać na religijność jej autora. Biblia jest księgą całej ludzkości. „Czy było dla ludzkości coś droższego od tej świętej księgi na przestrzeni tylu wieków?” – pisał Fiodor Dostojewski²⁶. Fet często sięgał do tej księgi, ale odkrycie wpływu Biblii na problematykę utworów nie przesądza jeszcze sprawy stosunku poety do Biblii jako księgi życia. Poezja Feta nie jest liryką konfesyjną i nie możemy jej traktować jako wyznania wiary. Jego interpretacja Biblii – poza nielicznymi wyjątkami – ogranicza się do płaszczyzny estetycznej, choć aspekt etyczny pojawia się też niezależnie od woli i zamierzeń autora. Fet sięgał do Biblii jak do skarbcza gotowych obrazów i symboli i w takiej formie wprowadzał je do swej poezji. Motywy biblijne dostarczały mu też tworzywa do konstruowania własnej metafory. Obrazy, symbole, cytaty biblijne znalazłszy się w nowym kontekście, otrzymały nowe znaczenia, a struktura, w której ich użyto – nowe treści semantyczne i emocjonalne, wiodące ku sensom, których autor nie zawsze oczekiwał.

БИБЛЕЙСКИЕ МОТИВЫ В ЛИРИКЕ А. А. ФЕТА

Р е з ю м е

В истории русской христианской культуры Библия сыграла особую роль как неисчерпаемый источник вдохновения художников, писателей и поэтов. Русские поэты XIX века, в особенности эпохи романтизма, часто обращались к Библии, черпая из нее замыслы, мотивы и образы, стиль. Библейские инспирации мы находим, в частности, в поэзии А. А. Фета – выдающегося русского лирика 2-ой половины XIX века, продолжающего романтические традиции, призванного главным представителем течения «чистого искусства». Происхождение и функции библейских мотивов в его творчестве являются предметом настоящей статьи.

Соотношение Библии и литературы – часть более общих связей литературы и религии. Их можно рассматривать в двух плоскостях: социальной (генетико-функциональный аспект) и структурной (наличие в тексте элементов структуры, относящихся к сфере религии). Интерпретируя библейские мотивы в поэзии Фета, автор учитывает оба названных аспекта, пользуясь как теоретико-литературными, так и теологическими понятиями. Целесообразным представляется соединение социально-генетического и структурно-семантического методов.

Анализ стихотворений предваряется характеристикой Фета как человека определенной эпохи, с определенным мировоззрением и отношением к религии. В дальнейшем предметом исследования становится лирика Фета, а его целью – обнаружение библейских мотивов, на которых построены

²⁶ *Dziennik pisarza*. Tłum. M. Leśniewska. T. 2. Warszawa 1982 s. 100.

поэтические образы, определение их значений и функций в произведении. Приводимые в статье факты из биографии поэта свидетельствуют о том, что он не был глубоко верующим человеком, даже не интересовался вопросами религии. Как поэт он свободно вводил в свои стихотворения библейские образы и мотивы, что придаст им определенный смысл. Такие стихотворения представляют собой лишь небольшую долю поэтического творчества автора «Вечерних огней», но весьма значительную.

Перевод с польского Романа Левичского